

Enyedi Zsolt¹

A tekintélyelvűség politikai összefüggései

A tekintélyelvűség fogalma két köntösben is megjelenik a politikatudományban. Az első megjelenési mód az adornói klasszikus személyiség-koncepción alapul, a másik pedig leszűkíti a tekintélyelvűség értelmét egy szociális-politikai attitűd és értékklaszterre. Érthető módon, tekintettel az elsőhöz kapcsolódó módszertani problémákra, az utóbbi megközelítés vált elterjedté. Ennek alapján szokásossá vált a nyugat-európai választói attitűdök és a pártok vonatkozásában megkülönböztetni a tekintélyelvűség - libertarianizmus tengelyt a gazdasági - szociális értelemben vett baloldali-jobboldali tengelytől. A vizsgálatok kimutatják, hogy a két tengely metszi egymást, de nem merőlegesen, vagyis a baloldali és libertáriánus valamint a jobboldali és tekintélyelvű végpontok közelebb állnak egymáshoz. A két tengely egymáshoz asszimilálását segíti a baloldal és jobboldal nyelvének használata is, mely alkalmas a nem gazdasági – szociális szembenállások kifejezésére is.

A személyiség-központú tekintélyelvűség fogalom alapvetően távol áll a mindennapi politikai tagolódástól. Az olyan klasszikus elemei az F skálának, mint például, hogy “A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket és be kell illeszkedniük.” vagy “Az emberek két csoportra oszthatóak: erősekre és gyengékre.” nem központi elemei a pártpolitikai diskurzusnak. Ugyanakkor a bal-jobb szimpátiákkal és nézetekkel ezek az állítások mégis összefüggnek a kutatási eredmények szerint. A szociológusok és politológusok ebből gyakran azt a következtetést vonják le, hogy az F skála nem az általában vett tekintélyelvűséget, hanem a jobboldali tekintélyelvűséget méri.

A kérdés körüli fogalmi bizonytalanság is arra csábított minket, hogy megvizsgáljuk, hogy hogyan viszonyul a klasszikus módokon mért tekintélyelvűség Magyarországon a párttagsághoz, az ideológiai és politikai orientációhoz. Igyekeztünk a politikai tagoltságot minél több szinten mérni, mert arra gondoltunk, hogy nem teljesen szerencsés az a gyakorlat, amely pusztán egy indikátort, például a bal-jobb identitást

---

¹ Előadásomban az Erős Ferencsel, Fábíán Zoltánnal és Fleck Zoltánnal több éve folyó kutatásaink a témához kapcsolódó eredményeit ismertettem. Ezeknek többségét különböző publikációkban a számítások pontos adataival közreadtuk, ezért az alábbiakban csak a lényegesebb konklúziók ismertetésére szorítkoztam.

tekinti vonatkozási pontnak. Úgy lehet pontosabban behatárolni valaki baloldali vagy jobboldali orientációját, ha az értékeket, az identitást és a párttagságot együtt mérjük és egymáshoz viszonyítjuk.

Az első szint a pártpreferenciák szintje volt. Ezzel a szinttel különösen óvatosan kell bánni, hiszen tudjuk, hogy Magyarországon mennyire ingatagok a pártszimpatiák, milyen gyakran változtatnak az emberek a szavazási szándékaikon. Emiatt azt vártuk, hogy nem fogunk nagy különbségeket találni az egyes pártok bázisa között, ami lényegében be is jött, de azért az egyes pártokat jól sorrendbe lehetett állítani a vizsgált dimenziókon. 1994-es és 1997-es vizsgálatunkból is kitűnt, hogy a liberális pártok szavazói legkevésbé, a jobboldali pártok pedig a leginkább tekintélyelvűek. Ezt az általános képet két deviancia azonban megzavarja. Az egyik az, hogy az MIÉP-bázis nem a legtekintélyelvűbb társaságnak mutatkozott ezen a skálán. Itt érdemes arra utalni, hogy a tekintélyelvűség-skálák mellet több egyéb skálát is használtunk vizsgálatainkban. Ezek között volt antiszemitizmus skála is, ahol viszont a MIÉP szélsőséges pozíciója nagyon markánsan előjött. A másik deviancia az volt 1994-ben, hogy a Munkáspárt szavazói szélsőségesen tekintélyelvűnek bizonyultak.

Az utóbbi eredmény értékelésében meglehetősen bizonytalanok voltunk, hiszen kevés munkáspárti szavazó került a mintánkba. Ezért később több más adatbázist is megnéztünk. Ezek a források alátámasztották a munkáspártiak magas tekintélyelvűségét 1994-ben. A későbbi évek adatai alapján azonban már kevésbé lehetett megkülönböztetni e párt szavazóit, s ezzel részben elhalványult 1994-ben még oly markáns baloldali tekintélyelvűség alapja pártpolitikai alapja.

Az ideológiai tagolódást a bal-jobb skálán elfoglalt hely alapján is mértük. A megkérdezettek választhattak, hogy hova helyezik magukat az egytől tízig tartó skálán. Itt megint azt láttuk, hogy a magukat baloldalra helyezőknek alapvetően alacsonyabb volt a tekintélyelvűség skála pontszámuk, mint a magukat jobboldalra helyezőknek, ami a bal-jobb skála és a tekintélyelvűség skála közötti szignifikáns, de nem erős korrelációban fejeződött ki. A kapcsolat gyengeségének az okát felderítendő megnéztük, hogy pontosan melyek azok a kategóriák, amelyek csökkentik a korreláció mértékét. Azt találtuk, hogy a középbal és a közép-jobb között nincs különösebben erős különbség, az igazán erős tekintélyelvű orientációt a szélsőjobboldalon található meg,

de ugyanakkor azt is észrevettük, hogy a magukat a szélsőballal azonosítók megint tekintélyelvűbbek voltak, mint a magukat középre, középbalra vagy közép-jobbra helyezők. Ez az eredmény is egy újabb adalék volt amellet, hogy, legalábbis 1994-ben, markánsan megjelent Magyarországon egy erősen tekintélyelvű baloldali csoport.

A harmadik általunk mért szint a különböző politikai célokkal való egyetértés volt. Három szocialistának, három liberálisnak és három konzervatívnak gondolt célt kínáltunk föl a válaszadóknak, akik ily módon egy szocializmus, liberalizmus és egy konzervativizmus pontszámot kaptak. E mérési módszer sikerességét igazolta, hogy a szocialista párt szavazói magas szocializmus pontszámot kaptak, a liberális pártok szimpatizánsai magas liberalizmus pontszámot, a jobboldali pártok szavazói magas konzervativizmus pontszámot kaptak. Az ideológiai skálákat korreláltattuk a tekintélyelvűség skálákkal és azt találtuk, hogy a nemzeti konzervatív célokkal azonosulóknak magas volt a tekintélyelvűség pontszámuk, a liberálisoknak alacsony, míg a szocialisták a két véglet között helyezkedtek el, kicsit közelebb a nemzeti konzervatívokhoz mint a liberálisokhoz, vagyis 1994-ben ők is inkább tekintélyelvűnek bizonyultak.² Minthogyha a tekintélyelvűséget mérő konkrét kérdések tekintetében a szocialistáknak nem lenne markáns véleményük.

A negyedik szint az ideológiai címkékkal való azonosulás mérése volt. A válaszadóknak baloldali, szocialista, demokrata, liberális, konzervatív, keresztény, népi, nemzeti címkéket kínáltunk föl. Megnéztük, hogy ezek hogyan viszonyulnak a tekintélyelvűség pontszámokhoz és, a fentieknek lényegében megfelelően azt találtuk, hogy a magukat demokratáknak és liberálisnak vallók alacsony tekintélyelvűség pontszámot kaptak, a keresztény, konzervatív, népi, nemzeti kategóriák elfogadói magasabbat, mg a szocialista és baloldali kategóriákkal azonosulók valahol a kettő között helyezkedtek el.

Legutolsó mérési módszerünkkel megpróbáltuk a válaszadókat elhelyezni politikai attitűd-típusok mentén. Az általunk fölkinált tizenhét politikai vélemény négy attitűd típusá állt össze. Az egyik a sikeres társadalmi csoportokkal szembeni frusztrációt

---

² Azt is megnéztük, hogy hogyan viszonyulnak az antiszemitizmushoz ezek az ideológiai irányultságok. Alapvetően ugyanazt a képletet találtuk, mint a tekintélyelvűség esetében. Tehát e dimenzió mentén is a liberálisok és a konzervatívok helyezkednek el a skála két végén, és a szocialisták valahol középen.

fejezte ki. A második a rendszerváltásnak egy tipikusan kádárista értékelését tartalmazta, tudniillik, hogy a szocialista korszak vége óta minden csak rosszabb lett, régen figyelembe vették az emberek véleményét, ma már nem, stb. Harmadikként egy olyan attitűd-faktor jelent meg, amit mi populistának nevezünk el. Az ide tartozó itemek Nyugat ellenességet és a növekvő egyenlőtlenségek feletti keserűséget fejezték ki. Negyedik attitűd-faktorunk végül egy radikális jobboldali beállítottságot fejezett ki.

Elemzésünk következő fázisában azt vizsgáltuk meg, hogy a faktoranalízisbe bevont tekintélyelvűség skála melyik attitűd faktoron bukkan fel. A fentebb felsorolt négy faktor ideológiai karaktere alapján ezt nem lehetett megjósolni, hiszen logikailag mind a négyhez illeszkedett volna. A valóságban azonban a tekintélyelvűség-skála a négy faktor közül a jobboldali és az általunk populistának nevezett attitűd csoporthoz kapcsolódott a legszorosabban. hangsúlyozandó azonban, hogy a populista attitűdöt nem könnyű jobboldaliként vagy baloldaliként beazonosítani, potenciálisan a jobboldali és baloldali pártok egyaránt támaszkodhatnak rá.

Adataink azt igazolják, hogy miközben a tekintélyelvűség inkább a jobboldali orientációhoz, mint a baloldalihoz kapcsolódik, a baloldali szavazók és a baloldali identitással rendelkezők viszonya a tekintélyelvűséghez nagyrészt ambivalens vagy semleges. Ez is egy fontos oka annak, hogy a bal-jobb és a tekintélyelvűség skálák között nincs olyan erős lineáris összefüggés mint sok nyugat-európai országban.

Kutatási eredményeink alapján magának a tekintélyelvűség skálának a jelentése is finomodott. Az F skála eredeti kidolgozói a skálát a fasiszta gondolkodásra való nyitottság indikátorának tekintették. Ebből a szemszögből azonban adataink meglehetősen ellentmondásos képet adnak. Ahogy már korábban is említettem, a MIÉP szavazói nem kaptak különösebben magas pontszámot ezen a skálán. Sőt, azt találtuk, hogy azok az emberek, akik a bőrfejűekkel rokonszenveznek, egy árnyalattal még tekintélyelvűbbek is mint az ezt a csoportot elutasítók. Az utóbbi jelenség oka az lehet, hogy az emberek többsége számára a skinheadek pusztán mint deviáns csoportként jelenik meg, akiket ugyanúgy lehet utálni, mint a homoszexuálisokat vagy a kábítószereseket. Mindebből viszont arra is következtettünk, hogy az F skála nem a prefasiszta tendenciákat, hanem egyfajta konzervatív, hagyományos tekintélyelvűséget mér. Ez utóbbi irányzat azonban

minden intoleranciája ellenére megkülönböztetendő attól az avantgárd radikális jobboldali irányultságtól, amivel a faszizmust azonosítjuk.

A fenti interpretációnak csak az mond ellent, hogy a magukat szélsőjobboldalra tevőknek viszont kifejezetten magas volt az F skála pontszámuk. A spektrum ebben a részében jelenlevők több mint a fele közébbjobb párt szavazója, a MIÉP-es szavazók még a liberálisoknál is kisebb súlyt képviselnek. Vagyis 1994-ben létezett egy tekintélyelvű és erősen jobboldali identitású mag, mely pártszimpátiájában meglehetősen szórt, de leginkább középjobb orientációjú volt.

A politikai orientáció mellett persze számos, jóval kézenfekvőbb jelenség is társítható a tekintélyelvűséghez. Ilyen mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági háttér, vagy a xenofóbia. Összehasonlítva és egyben kontrollálva ezen tényezők súlyát a tekintélyelvűség kialakításában azt találtuk, hogy a politikai orientációnak ugyan jóval kisebb a szerepe, mint a xenofóbiáé, de nagyobb, mint a társadalmi-gazdasági háttéré.

Felmerül azonban egy fontos módszertani probléma, nevezetesen, hogy lehetséges-e politikai orientációt független változóként ilyen vizsgálatokba bevonni. Tehát elképzelhető-e az, hogy a tekintélyelvűséget, legyen ez személyiségtípus vagy alapvető értékorientáció, a politikai értékek és hovatartozások befolyásolják? A fentebb utalt számítások ugyan okként jelenítették meg a politikai attitűdöket, de az oksági kapcsolatot persze nem a statisztikai számítások hanem a kutatók döntése határozta meg. Véleményem szerint az elmúlt tíz év folyamán olyan erős politikai, ideológiai azonosságok alakultak volna ki Magyarországon, amelyek már visszahatnak az emberek alapvető értékorientációjára. Azok a vizsgálatok, amelyek azt mutatják ki, hogy a polgároknak a gazdasági-társadalmi folyamatokkal kapcsolatos nézetei milyen erősen összefüggnek a párthovatartozással illetve a választott párt kormányzati vagy ellenzéki státuszával, alátámasztják ezt a megállapítást.

Zárásképpen kapcsolódni szeretnék az előttem szólóknak az értékszocializálódásra vonatkozó megállapításaihoz. Az 1997-es felmérésünk kapcsán arra törekedtünk, hogy a gyerekek előítéletes és tekintélyelvű orientációjának szülői családi felfedjük. Azt találtuk, hogy a szülők tekintélyelvűsége és a szülők előítéletessége egyformán hat a

gyerek előítéletességére. Vagyis a gyerekek egyrészt eltanulják a szülők előítéleteit, másrészt viszont a szülők személyisége illetve bizonyos alapértékekkel kapcsolatos attitűdjei is közvetlenül meghatározzák, hogy mennyire fogja a gyermek elfogadni a konkrét csoportokkal kapcsolatos előítéleteket.